

בואו של יתרו אל משה ואל ישראל

מאת הרב אלחנן סמט

א. תיחום הסיפור

ב. נושא הסיפור: פרק בתולדות חיי המשפחה של משה

ג. נושא הסיפור: "התגיירותו" של יתרו

ד. בין המחצית הראשונה של הסיפור לבין מחציתו השנייה

ה. העלייה מן המחצית הראשונה אל המחצית השנייה

ו. "שקול משה כנגד כל ישראל"

א. תיחום הסיפור

במרכזו של פרק י"ח (א-כז), הפותח את פרשת יתרו, ניצבות שתי דמויות ראשיות: יתרו החותן ומשה חתנו. האם מפני כן לפנינו סיפור אחד? לאו דווקא. המעיין יגלה בנקל כי בפרק זה נידונים שני נושאים שונים שקשה לגלות ביניהם קשר ענייני: פסוקים א-יב - תיאור בואו של יתרו אל משה וקבלת הפנים שזכה לה; פסוקים יג-כז - עצת יתרו למשה בעניין סדרי המשפט והגשמתה. בין שני חלקי הפרק אף ישנה חציצת זמן: פסוק יג פותח במלים "ויהי ממחרת...".

לפנינו אפוא שני סיפורים שונים, אשר נסמכו זה לזה בגלל דמותו של יתרו העומדת במרכז שניהם. את עיונו נקדיש לסיפור הראשון, זה הפותח את פרשתנו (י"ח, א-יב), והמתאר את בואו של יתרו אל משה ואל מחנה ישראל.

ב. נושא הסיפור: פרק בתולדות חיי המשפחה של משה

מהי כוונתו של סיפור קצר זה? מהו הדבר שבא ללמדנו? נראה שזהו פרק נוסף בתולדות משה האיש ומשפחתו. על לידתו וגידולו בבית פרעה סופר לנו בפרק ב' בראש ספרנו. בהמשכו של אותו פרק סופר לנו על נישואיו במדין לציפורה, ועל לידת בנו הבכור גרשום. בפרק ד' (כד-כו) סופר לנו על מילת בנו השני (אשר שמו - אליעזר - נודע לנו רק עתה, בפרשת יתרו). בפרק ו' (טז-כז) ניתן לנו ייחוסו של משה בתוך שבט לוי. אף בהמשך סיפור התורה נידונים עניינים הקשורים בתולדות משפחתו של משה, כגון בספר במדבר (י"ב, א-טז) "האשה הכשית אשר לקח", ואפשר שנושא זה נרמז בעוד מקומות.

מסיפורנו מתברר למפרע כי בכל עת פעילותו של משה במצרים ועד לזמן ההתרחשות בסיפורנו (שהוא לכל המוקדם אחר יציאת מצרים והתחלת הנדודים במדבר, וראה הערה 1), היו אשתו ובניו של משה מצויים במדין בבית יתרו. דבר זה עומד בניגוד למשתמע בפרשת שמות (ד', כ) מסיפור שיבת משה ממדין למצרים:

ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכבם על החמר וישב ארצה מצרים.

לפרשנים פתרונות שונים כיצד לגשר על הפער הזה שבין שני הסיפורים. רש"י בפירושו למקומו (י"ח, ב) בד"ה אחר שלוחיה הלך בעקבות המכילתא:

כשאמר לו הקב"ה במדין: "לך שוב מצרים", "ויקח משה את אשתו ואת בניו..." וגומר, ויצא אהרן לקראתו "ויפגשוהו בהר הא-להים" (ד', כז), אמר לו: מי הם הללו? אמר לו: זו היא אשתי שנשאתי במדין ואלו בניי. אמר לו: והיכן אתה מוליכן? אמר לו: למצרים. אמר לו: על הראשונים אנו מצטערים, ואתה בא להוסיף עליהם? אמר לו: לכי לבית אביך. נטלה שני בניה והלכה לה.

ראב"ע בפירושו (הארוך) לד', כ מקדים את שובה של ציפורה ובניה למדין, ואף מוצא לכך אחיזה בסיפור התורה:

וחשב להוליך אשתו ובניו למצרים, ושיצאו יחדיו עם ישראל. ולא הייתה עצה נכונה, כי הוא בא להוציא ישראל, והם יראו שבא עם אשתו ועם בניו לגור שם... וטעם "וישב ארצה מצרים" כי הוא לבדו שב, כי כאשר פגש השם את משה, נימול אליעזר, ובהתרפאו שבה ציפורה עם בניה אל אביה, ומשה הניחם ושב למצרים.

ורמב"ן שם מבאר את דבריו, מדוע אחר מילת אליעזר היה על ציפורה לשוב אל בית אביה:

וייתכן זה כי בעבור שנימול אליעזר לא היה יכול להביאו בדרך עד שיתחזק הילד, ולא רצה לעכב את שליחותו של הקב"ה, ולכן עזבם במלון וציווה אותה לשוב אל בית אביה בהתרפאו. וזהו שנאמר (י"ח, כ) "אחר שלחיה".

לפי זה נוכל לפרש (והדברים עולים מתוך פירושו של ראב"ע), כי פרשת פגישתו של משה עם המלאך, שהביאה לידי מילת בנו אליעזר, נועדה לרמוז למשה כי טעה בלקיחתו עמו את אשתו ואת בניו למצרים, וכי עליו להשיבם למדין. שכן מה טעם נמנע משה מלמול את בנו (שנולד לו ימים אחדים טרם צאתו ממדין)? ודאי "בעבור כי היה דבר המלך נחוץ לא מל אותו" (רמב"ן). אמור מעתה, כי משנרמז למשה כי בנו חייב בכל זאת במילה -, המחייבת מטבעה עיכוב של ימים אחדים עד שיתרפא הילד - וזאת על אף היות "דבר המלך נחוץ", נרמז לו בעצם כי אין לו לקחת את בנו זה ואת אמו עמו למצרים.

את העם מתחת יד מצרים. (יא) עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים, כי בדבר אשר זדו עליהם. עלה זבחים לא-להים

ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני הא-להים. הבלטנו את המבנה הפנימי של כל אחת מן המחציות באמצעות הדגשה של הנושא של כל אחד מן המשפטים המרכיבים אותה, וכן של הפועל המציין את עיקר עשייתו באותו משפט. קיים קשר אמיץ בין הפעלים של שתי המחציות: כנגד "ויבא יתרו חתן משה... אל משה" פותחת המחצית השנייה ב"ויצא משה לקראת חתנו". כנגד "וישמע יתרו" שבראש המחצית הראשונה, נאמר בהמשכה של השנייה "ויספר משה לחתנו", וקיים דמיון בין מה ששמע למה שסופר לו. המילים "ויקח יתרו חתן משה" חוזרות הן במחצית הראשונה (פסוק ב) והן בשנייה (פסוק יב), וכך גם הפועל "ויאמר" כמתייחס ליתרו (פסוק ו ופסוק י). אף הפועל "ויבא" מופיע בשתי המחציות, אולם הוא אינו מתייחס לאותו פועל בשתייהן.

האם זיקה לשונית ועניינית כה בולטת מצביעה על אחדות התוכן של שתי הפסקות? לאו דווקא. במחצית הראשונה נזכרו ציפורה ושני בניה שלוש פעמים, אבל נוכחותם שם בולטת הרבה יותר: הם 'ממלאים' חמישה מתוך ששת הפסוקים של מחצית זו. כל פעילותו של יתרו קשורה בהם: הוא לוקח אותם (ב) ובא עמם אל משה (ה), והוא אומר למשה בהודיעו על בואו כי הם עמו (ו). במיוחד בולטת חשיבותם של בניו של משה בכך ששמותיהם ונימוקי שמותיהם תופסים במחצית זו של הסיפור שני פסוקים שלמים (ג-ד). בפסוקים אלה ישנה "הבטה לאחור" כפולה על ידי המספר. שתי ההבטות לאחור הללו מעוררות קושי: האמור בפסוק ג מיותר, שהרי שמו של גרשום ונימוקו ידועים לנו מתיאור הולדתו (ב', כב), ואילו שמו של אליעזר ונימוקו שמו האמורים בפסוק ד אמנם לא נודעו לנו אלא כאן (ועל הולדתו לא שמענו מעולם), אך האם זה המקום להודיעו על כך? האם לא היה ראוי לפרש דבר זה במקומו הראוי מבחינת זמן ההתרחשות - בתיאור שהייתו של משה במדין, בטרם הלך למלא את שליחותו במצרים?

בחינת המחצית השנייה צופנת הפתעה: אשת משה ובניו אינם נזכרים בה כלל, כאילו נשכחו מלב, וכאילו לא היו במוקד עשייתו של יתרו קודם לכן. מי המצוי במוקד המחצית השנייה? יתרו עצמו, הן כמושא לפעולותיהם של האישים האחרים בסיפור, והן כנושאן של כמה פעולות שהוא עצמו פועל. אולם יתרו עצמו הרי העמיד קודם לכן במרכז עשייתו את בתו ואת שני נכדיו. כיצד נעלמו הללו מתודעתו וממעשיו?

הבדל זה שעמדנו עליו מעורר את השאלה למה מכוונים צמדי הפעלים הזהים שהצבענו עליהם. הבה נשווה:

(ב) ויקח יתרו חתן משה את צפרה אשת משה אחר שלוחיה ואת שני בניה...
(יב) ויקח יתרו חתן משה עלה זבחים לא-להים.

(ו) ויאמר אל משה: אני חתנך יתרו בא אליך, ואשתך ושני בניה עמה.
(י) ויאמר יתרו: ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים...

(ה) ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל משה...

(יב) ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני הא-להים. הקבלת הפעלים בין המשפטים משתי המחציות באה להורות כמובן על הבדל התוכן הקבוע ביניהם: במחצית הראשונה מכוונות כל פעולותיו של יתרו ל'עניין המשפחתי' - לטובתם של ציפורה בתו ושני בניה, שישבו אל אבי המשפחה. אולם במחצית השנייה נושאות כל הפעולות אופי דתי: יתרו לוקח עולה זבחים לא-להים, אומר דברי הודיה לא-לוהים, ובאים אליו לאכול עמו לחם (- בסעודת זבחי השלמים שערך) לפני הא-לוהים.

ה. העלייה מן המחצית הראשונה אל המחצית השנייה

ממה נובע השינוי בפעולותיו של יתרו? מבחינת מהלך הסיפור, הדבר נובע ממה שסיפר משה לחותנו בפסוק ח. אולם על כך יש לשאול: הרי יתרו שמע כבר מתחילה דברים דומים, מה הוסיף אפוא סיפורו של משה? הבה נשווה:

(א) וישמע יתרו כהן מדין חתן משה את כל אשר עשה א-להים למשה ולישראל עמו כי הוציא ה' את ישראל ממצרים. (ח) ויספר משה לחתנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודת ישראל את כל התלאה אשר מצאתם בדרך ויצלם ה'.

ראשית, מתבלט ההבדל בהיקף השמועה: במדין שמע יתרו רק על יציאת מצרים עצמה, ואילו משה הוסיף וסיפר לו על הצלת ה' את ישראל מן התלאות שמצאו אותם בדרך: על קריעת ים סוף ועל נסי המדבר הראשונים (ורש"י מוסיף את מלחמת עמלק). אולם הבדל נוסף מזדקר דווקא במה שנוגע ליציאת מצרים עצמה: במדין שמע יתרו "את כל אשר עשה א-להים למשה ולישראל עמו", ואילו משה סיפר לו "את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודת ישראל". וכך נראה לפרש: בהיותו במדין, מעוניין יתרו דווקא במשמעות האישית והמשפחתית הנובעת לו מסיפור יציאת מצרים אשר שמע אודותיו. כאב מסור לבתו ולנכדיו, הוא חפץ להשיבם אל אבי המשפחה, אל משה חתנו. דבר זה מודגש בכתוב בכך שעיקר השמועה ששמע הוא במה ש'עשה א-להים למשה' ורק אחר כך 'ולישאל עמו'.

הקורא עשוי לתמוה: מהו האירוע שבו משה הוא העיקר? על כן מסביר לך הכתוב כי אין הכוונה אלא לאירוע זה עצמו: "כי הוציא את ישראל ממצרים".

נמצא ש'שמועתו' של יתרו אינה כפי הדרש, המגביה את שמועתו ומרחיבה, והופכה לבסיס לרצונו 'להתגייר', אלא ההפך: היא מצומצמת בהיקפה, ומתפרשת לו לשומע רק בהקשר התועלת המידי שלה: "יאמר כי לקחה יתרו (-) לציפורה) להשיבה אליו... בעבור ששמע כל אשר עשה א-להים למשה - כי מעתה ראוי ללכת אחרי המלך בכל אשר ילך" (רמב"ן). משהפך משה למנהיג של אומה בת-חורין, ראויה השעה לאיחוד המשפחה. יתרו פועל את פעולותיו במחצית הראשונה מתוך דאגה אבהית.

קבלת הפנים שעורך משה לחותנו בראש המחצית השנייה, אין בה עדיין כדי ללמד על חריגה מן האופי המשפחתי של האירוע. הדבר המשנה את אופי הסיפור הוא מה שסיפר משה לחותנו: לא זו בלבד שמה מרחיב את היריעה של סיפורו, אלא שהוא משנה את כל תפיסת האירוע אצל יתרו: לא משה הוא העומד במרכז האירוע ההיסטורי (כפי ש'שמע' יתרו לעיל) אלא מעשה ה', הגומל לפרעה ולמצרים כרוע מעלליהם שעשו לישראל, והמציל את ישראל מיד רודפיהם. במקום הצד התכליתי-משפחתי שבאירוע, נודע ליתרו עתה הצד האמוני שבו: התגלות ה' המנהיג עולמו בצדק. על כך באה תגובתו הרגשית "ויחד יתרו...", אחר כך זו המילולית "ויאמר יתרו ברוך ה'..." - ואז הוא מסיק את מסקנתו: "עתה ידעתי...", ולבסוף הוא מגיב במעשים: "ויקח יתרו חתן משה עלה זבחים לא-להים".

ישם לב: בתיאור תגובותיו הראשונות "ויחד יתרו... ויאמר יתרו..." הוא מכונה פעמיים בשמו 'יתרו' ללא כל תוספת לראשונה בסיפור. עד עתה היה מכונה תמיד 'חותן משה'. פירוש הדבר הוא כי רק כאן הוא פועל לראשונה פעולות הנובעות מהכרתו כאדם, ולא מטעמים משפחתיים כפי שהיה עד עתה. אולם בסיומו של סיפורו מתאחדים שני המוטיבים שנמצאו בו: זה 'המשפחתי' וזה 'האמוני', ועל כן במעשה הקרבת הקרבנות הוא מכונה שוב "יתרו חתן משה". דבר זה בא ללמדנו שלאחר דברי התודה וההכרה שנשא יתרו לה', מקבלת קרבתו המשפחתית למשה משמעות חדשה. עתה לא רק יתרו מתכבד בחתנו "כי ראוי ללכת אחרי המלך" (כדברי רמב"ן), אלא משה אף הוא מתכבד בחותנו שבא לחסות תחת כנפי השכינה. "ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני הא-להים". רש"י: "ומשה היכן הלך?... אלא שהיה עומד ומשמש לפניו".

ניתוח הסיפור על פי מבנהו ועל פי הקבלת חלקיו הביאנו למסקנה ששתי הדרכים שהוצגו בתחילת הדברים לביאור כוונתו אינן מספיקות: אין זה 'סיפור משפחתי' על משה וגם אין זה סיפור על בואו של יתרו מלכתחילה לחסות תחת כנפי השכינה. בסיפורו מתרחש תהליך של עלייה: מסיפור שמניעי הדמות הראשית שבו (- יתרו) הם ברמת התועלת המשפחתית, הוא מתעלה במחציתו השנייה לסיפור על הכרה אמונית חדשה של יתרו בה' א-לוהי ישראל ועל כבוד גדול שמכבדים אותו גדולי ישראל על שכן נתעלה.

מדרשי חז"ל שהובאו לעיל (בסעיף ג), התופסים את סיפורו כסיפור "התגיירותו" של יתרו, אכן תואמים את פשוטו של מקרא, ובלבד שנסב אותם למקום הראוי להם - אל המחצית השנייה של הסיפור. הדיון במדרש אודות השאלה "מה שמועה שמע ובא?" היא מתאים לפשט אם נשאל: מה שמועה שמע מפי משה, שבעקבותיה בא לחסות תחת כנפי השכינה? ובאמת התשובות שבמדרש, "קריעת ים סוף ומלחמת עמלק", מתאימות למה שסיפר משה לחותנו "את כל התלאה אשר מצאתם בדרך ויצלם ה'", ואינן מתאימות למה שנאמר בפסוק א, שיתרו שמע רק על יציאת מצרים. אף דברי המדרש על פסוק ז "ויצא משה לקראת חתנו", המוסיף את התיאור: "יצא משה, יצא אהרן... ושבעים מזקני ישראל..." מתאים לפשוטו של מקרא בסיומו של סיפורו (יב): "ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני הא-להים". בשעה שיצא משה לקראת חותנו (בפסוק ז) עדיין היה זה מפגש משפחתי, אולם כשערך יתרו סעודת שלמים שהקריב לא-לוהים, אז בא אהרן ובאו כל זקני ישראל לאכול עמו בסעודה זו לפני הא-לוהים.

1. "שקול משה כנגד כל ישראל"

לסיום עיוננו נצביע על הקבלה נסתרת בין המחצית הראשונה לבין השנייה, המגלה עומק נוסף בסיפורנו. באותו חלק בסיפור שבו מתרחש השינוי הרוחני המשמעותי בדמותו של יתרו ובמניעיו (בפסוקים ח-יא), חוזרת מילה אחת ארבע פעמים כמלה מנחה:

1. ח ויספר משה לחתנו... את כל התלאה אשר מצאתם בדרך ויצלם ה'.
2. ט ויחד יתרו על כל הטובה אשר עשה ה' לישראל אשר הצילו מיד מצרים.
3. י ויאמר יתרו, ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה,
4. אשר הציל את העם מתחת יד מצרים.

למדנו מכאן, כי עיקר שמחתו והודאתו של יתרו הם על הצלתם של ישראל על ידי ה'. והנה אנו מוצאים פועל זה פעם נוספת דווקא במחצית הראשונה, ואף בהקשר דומה לזה של המחצית השנייה:

ד ושם האחד אליעזר כי א-להי אבי בעזרי ויצלני מחרב פרעה.

לעיל בסעיף ד, התקשינו בגילוי שמו של אליעזר ובגילוי נימוקו דווקא כאן, בסיפור בואו של יתרו אל משה, ולא בסיפור הליכתו של משה ממדין או בסיפור מילת בנו השני (שניהם בפרק ד). נדמה שלפנינו מונח הפתרון: הקבלה זו בין המחציות באה ללמדנו כי התעלותו של יתרו מהיותו חותן משה, הדואג

אך לשובה של ציפורה בתו ושני נכדיו אל משה אביהם, להיותו מי שמכיר בה' המשגיח על עולמו, אינה מקרית: לא רק מפני שפעל להשיב את ציפורה למשה וזכה אגב כך לשמוע מפי משה דברים מרוממים הגיע למדרגתו החדשה. אלא כך הם פני הדברים: הדבקות של החותן בחתנו כשלעצמה היא שהכילה את הגרעין לעלייתו במהלך סיפורנו. שכן מי שדבק במשה, אשר הכיר זה מכבר כי א-לוהי אביו היה בעזרו ויצילהו מחרב פרעה (שרדף אחריו ורצה להרגו על הריגת המצרי), ומי שנכדו קרוי תדיר בשם המזכיר הצלה זו, מוכן להרחבת ההכרה הזו מן ההצלה הפרטית המשפחתית המתבטאת בשמו של נכדו אל הצלה רחבה, היסטורית, של ישראל כולם, והוא מברך לבסוף:

ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה.

דרשתם של חז"ל (במכילתא וברש"י) על הפסוק שהתקשינו בו לעיל, בסעיף ה:

א וישמע יתרו... את כל אשר עשה א-להים למשה ולישראל עמו
(ושאלנו על כך: מהו האירוע שבו משה הוא העיקר, הרי ביציאת מצרים משה אינו אלא שליח להוציא את ישראל, והם העיקר?), עונה על קושי זה בדרכה שלה:

למשה ולישראל - שקול משה כנגד כל ישראל.
(רש"י. ולשון המכילתא: שקל משה כישראל וישראל כמשה)

דרשה זו מגלה פן אשר מתברר מהשוואת שני חלקי הסיפור: הזדהותו של החותן עם חתנו היא שהביאה סוף סוף להזדהות עם ישראל כולו השקולים כמשה.